

Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Journal of Sakarya University Faculty of Theology

ISSN: 2146-9806 | e-ISSN: 1304-6535

Cilt/Volume: 21, Sayı/Issue: 39, Yıl/Year: 2019 (Haziran/June)

James George Frazer. *Altın Dal: Dinin ve Folklorun Kökleri.*
Trc. Mehmet H. Doğan. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017, 114 s.

Değerlendiren/Reviewed by

Şeyma KÖMÜRCÜOĞLU

Dr., Sakarya/Turkey.

seymakomurcuoglu@yahoo.com.tr

<http://orcid.org/0000-0002-6575-7835>

Makale Bilgisi – Article Information

Makale Türü/Article Type: Kitap Değerlendirmesi/Book Review

Geliş Tarihi/Date Received: 31/10/2018

Kabul Tarihi/Date Accepted: 08/02/2019

Yayın Tarihi/Date Published: 15/06/2019

DOI: <https://doi.org/10.17335/sakaifd.477103>

İntihal: Bu makale, *iThenticate* yazılımı ile taranmış ve intihal tespit edilmemiştir.
Plagiarism: This article has been scanned by *iThenticate* and no plagiarism detected.

Copyright © Published by Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi – Sakarya University Faculty of Theology, Sakarya/Turkey.

James George Frazer. *Altın Dal: Dinin ve Folklorun Kökleri*. Trc. Mehmet H. Doğan. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017, 468 s.

Bu yazıda James George Frazer'ın dinler tarihi ve din antropolojisi alanlarının klasikleşmiş yapıtlarından biri olan *Altın Dal* adlı eserinin değerlendirmesi yapılacaktır. Bu değerlendirmeyi yaparken izlek olarak seçtiğimiz tema, kitapta da oldukça merkezi bir noktada olan "ilkel¹ insanın kutsalla ilişkisi" temasıdır.

Dinin kökeni ve dinî düşüncenin gelişimi hakkında din antropolojisi, felsefe, din sosyolojisi gibi alanlar uzunca bir süredir çeşitli teoremler geliştirmektedir. Bu sosyal teorilerin, kendi dönemlerindeki diğer bilimsel, biyolojik açıklamalarla da birlikte geliştiğini söylemek mümkündür. Özellikle 19. asrın sonlarında, dinî düşüncenin gelişimi, evrim teorisinin de etkisiyle, "ilkel düşünce" ile bağlantılı olarak ele alınmaya başlanmıştır. William Paden'e göre, Darwin'in evrim teorisini geliştirmesinden sonra, pek çok antropolog dinin kökenini, ilkel olarak tavsif ettikleri topluluklara dayandırmaya başlamıştır. Buna göre dinî düşünce, modern döneme kadar sürekli ilerleyen bir gelişim seyri göstermektedir. Paden'in bu antropologlara verdiği iki örnekten biri Edward Taylor, diğeri ise, bu yazıda konu edindiğimiz eserin yazarı olan James Frazer'dir. Taylor'un animizm teorisi; dinî düşüncenin, insanların ruhlarına ve ruhanî varlıklara inanmalarıyla başladığını öne sürerek, bir tanrıya iman etmenin de, bu arkaik inanışların gelişmiş bir hali olduğunu iddia etmektedir. Paden'e göre Frazer ise, insanların ilk önce büyüye inandıklarını, ardından tanrıların öfkelerini dindirmek amacıyla kefarete ödeme anlayışına yöneldiklerini, en nihayetinde ise, bilim aracılığıyla dünyayla anlamlı bir bağ kurduklarını iddia etmektedir.² Dikkat edilirse, her iki teoride de, insanların din ve kutsal hakkındaki düşüncelerinde olduğu varsayılan bir ilerleme fikri hâkimdir. Bu ise, dönemin bilimsel çevrelerinde kabul görmekte olan evrim teorisinin sosyal bilimlerdeki bir yansıması olarak kabul edilebilir. Söz konusu yansımanın ilerlemeci tarih anlayışı perspektifinden, bugün de pek çok olguyu aynı bakış açısıyla değerlendirdiğini söylememiz gerekmektedir. Ayrıca tanıtımını yaptığımız eserin, antropolojinin oryantalizmin uzantısı olarak hizmet verdiği bir döneme ait olduğunu da unutmamak gerekmektedir.

Bu ideolojik şartlar altında yazılmış olan *Altın Dal*'ın ilk baskısı 1890 yılında yapılmış olmakla birlikte, bu yazıda kullandığımız çeviride esas alınan

1 Eski çağlarda yaşayan insanları nitelemek için eserde sıklıkla "ilkel" sıfatı kullanılmaktadır. İlerlemeci tarih anlayışının bir ürünü olarak bu ifadeyi ben, *miüellifin anlatısına sadık kalmak adına* kullandığımı belirtmek isterim.

2 Bk. William E. Paden, *Kutsalın Yorumu*, trc. Abdurrahman Kurt (İstanbul: Sentez Yayınları, 2008), 32. Frazer'ın teorilerinin değerlendirildiği eserlere örnek olarak bk. E. E. Evans-Pritchard, *Theories of Primitive Religion* (Oxford: Clarendon Press, 1965), 48; Brian Morris, *Din Üzerine Antropolojik İncelemeler*, trc. Tayfun Atay (Ankara: İmge Yayınları, 2004).

baskı 1894 Londra baskısıdır. Bu baskı kendi içinde iki cilt ve her ciltte iki bölüm olmak üzere toplamda dört bölüm olarak yazılmıştır.³

Birinci cildin ilk bölümü *Ormanın Kralı* başlığını taşımaktadır. Bu bölümde yazar, ilkel insanların doğa ile ve doğaüstü ile olan ilişkisi, tanrıların bedenlenmesi, ağaca tapınma gibi konular üzerinde durmaktadır. Bu bölümde insan-tanrı fikri ve bu fikrin çıkış noktaları tartışılmaktadır.

Frazer, insan-tanrı fikrinin nereye uzandığını tespitle işe başlamak ister: Buna göre “insan-tanrı ya da tanrısal veya doğaüstü güçlerle donanmış bir insanî varlık kavramı, temelde dinler tarihinin daha erken dönemine, tanrılara ve insanlara henüz aynı varlıkları gibi bakıldığı dönemlere ve aralarında açılan aşılma uçurumuyla henüz birbirlerinden ayrılmadıkları bir döneme aittir. Bu yüzden, insan şeklinde bedenleşmiş bir tanrı fikri bize garip görünse de, ilk insan için çok irkiltici bir şey değildir. O, insan-tanrıya ya da tanrı insanda, tam bir inançla kendisinde de olduğunu ileri sürdüğü aynı doğaüstü güçlerin daha yüksek bir derecesinden başka bir şey görmemektedir. Bu tür bedenleşmiş tanrılar yabancı toplumlarda yaygındır” (s. 33).

Yazar bu çıkış noktalarını tartışırken rahip-krallar ve doğa yasası kavramlarından hareket etmektedir. Eski çağlarda kralların birçok durumda rahipler arasından seçilebileceği bilinmektedir. Fakat antik toplumlarda “bir rahip-kral sadece insanla tanrı arasında bir aracı olarak değil, genellikle insanın elinin uzanamayacağı bir yerde olduğu varsayılan ve ancak insanüstü ve görünmez varlıklara sunulan dua ve kurbanlarla ulaşılabilen iyilikleri kullarına ve kendine tapınanlara verebilecek tanrılar olarak saygı görmekteydi” (s. 19). Çalışmada bu fikir, insan-tanrı fikrine ulaşabileceğimiz yollardan biri olarak görülmektedir. Fakat yazara göre, bizi bu toplumlarda görülen insan-tanrı fikrine ulaştırabilecek başka bir yol daha vardır. Bu da, *duygusal büyü* fikridir. Frazer bunu, çağdaş doğa yasası kavramının ilk nüvelerinden biri olarak görebileceğimizi söyler ve şöyle der: “İlkel insanda, tinsel güçlerle dolu bir dünya görüşüyle yan yana bir başka kavram daha vardır: Çağdaş doğa yasası kavramının, ya da doğayı hiç değişmeyen bir düzen içinde, kişinin müdahalesi olmaksızın gelişen olaylar dizisi olarak alan görüşün ilk tohumunu bu kavramda bulabiliyoruz. Sözünü ettiğimiz tohum, çoğu boş inan dizgelerinde büyük bir rol oynayan, duygusal büyü diyebileceğimiz şeyde bulunmaktadır. “Duygusal büyüün ilkelerinden biri; herhangi bir etki, onu taklit ederek elde edilebilir ilkesidir. Birkaç örnek verelim buna. Eğer birini öldürmek istiyorsanız onun bir imgesini yaratır ve yok edersiniz; insanın, kişiyle onun imgesi yakınım (sempati) yoluyla, imgeye verilen zararı sanki kendi bedenine yapılmış gibi hissettiğine ve imge yok edilirse kendisinin de aynı zamanda yok olması gerektiğine inanılır” (s. 20). Frazer’in temas ettiği bu noktanın, antik

3 *Altın Dal* adlı eserin, farklı yayınevleri tarafından kimi diğerinin özeti olarak yayımlanmış farklı basımları mevcuttur.

topluluklar için ortak bir nitelik olduğu söylenebilir. Pek çok tarih öncesi kültürde kutsal, somut nesnelere vasıtasıyla algılanan, dokunulabilen, hatta yenilebilir-içilebilir bir nitelik arz etmekteydi. Kutsalla kurulmak istenen bağ; somut, elle tutulabilir nesnelere aracılığıyla gerçekleştirilirken, insanın herhangi bir konudaki doğal akışı değiştirebilmek için yapması gerekenler de oldukça somuttu. Örneğin, zarar verilmek istenen bir kişinin saçının bir teline bir işlem uygulanırsa (yakmak gibi), bunun o kişinin kendisine bir zarar gelmesiyle sonuçlanacağına inanılmaktaydı.

Frazer'e göre, "doğanın gidişini duygusal büyüyle böyle etkileme gücüne sahip olduğuna inanmayan bir yabancı bulmak zordur. Bu görüşe göre bir insan tanrı, bu ortak gücü olağanüstü yüksek derecede kullanabildiğine inanılan bir bireyden başka bir şey değildir." Yani, bir insan-tanrı, doğaüstü gücünü doğayla belli bir fiziksel yakınlıktan almaktadır. O, yalnızca kutsal bir ruhu içinde tutan bir şey değildir. Onun tüm varlığı, bedeni ve ruhu, dünyanın uyumuna öyle duyarlı bir biçimde ayarlanmıştır ki, elinin bir dokunuşuyla ya da başını bir döndürüşüyle, şeylerin evrensel çerçevesi içinde titreşen bir duygu dalgası gönderebilir bunun tersine onun kutsal organizması sıradan ölümlüleri hiç etkilemeyecek küçük değişikliklere son derece duyarlıdır" (s. 22).

İkinci bölüm *Ruhun Korkuları* başlığını taşımaktadır. Bu bölümde, felsefenin de çeşitli açıklamalar getireceği bir dizi soru üzerinde durulmaktadır. Bu sorular, ruhun mahiyeti, bedenle olan ilişkisi, ölüm ya da uyku hallerinde ruha ne olduğu ile ilgili sorulardır ve tarih öncesi toplumlarda da bu sorulara çeşitli şekillerde cevap bulunduğu görülmektedir. Frazer'e göre ilkel insan, nasıl, doğa olaylarını, ona canlılık atfederek açıklıyorsa, yaşamın kendisini de böyle açıklamaktadır. Yazar, Avusturyalı zencilerle yapılan bir mülakata dayanarak, bu toplumda ruhla ilgili inanışlardan bahsetmektedir. Bu insanların kendilerini bir kişi değil, iki kişi olarak gördüklerini, her insanın bedeninin içinde bir de görünmeyen küçük bir insan olduğuna inandıklarını nakletmektedir. Buna göre, her hayvanın içinde bir de onu hareket ettiren küçük bir hayvan bulunmaktadır. Öldükten sonra, içte bulunan bu küçük insan/hayvan, bedenden ayrılmakta ve çalıkların arasına, denizlere ya da bilinmeyen yerlere gitmektedir (s. 82).

Ruhun ayrıca, vücuttaki doğal açıklıklardan uçup gidecek bir yapıda olduğuna inanılmaktadır. Hasta insanların burun deliklerine, göbeğine, ruhu kolaylıkla uçup gitmesin, gidecek olursa takılarak geri dönsün diye balık otaları takıldığı da kitapta verilen örnekler arasındadır. Uyurken ruhun bir süreliliğine bedeni terk ettiğine inanıldığı için de, uyuyan insanın uyandırılması tehlikeli görülmektedir. Zira uyuyan biri uyandırıldığında ruhu tekrar bedene dönmek için yeterli zamanı bulamayabilir ve bu durumda kişi hastalanabilir (s. 85).

Frazer, antik toplumlarda insanların başına gelen her türlü hastalığın sebebini “hastanın ruhunun kaçması” olarak yorumlandığı pek çok örnek zikretmektedir. Bazı Afrika Sultanlarının yüzlerini peçeyle örtmeleri, hem kötü etkilerin bedene girmesini engelleme hem de ruhun kaçmasını önleme amacıyla hizmet etmesi bağlamında kitapta zikredilmektedir (s. 105). Bugün modern toplumların dillerinde bulunan bazı deyimlerin de (örneğin yüreği ağzına gelmek), ilk atalarımızın ruhun ağızdan çıkıp gidebileceğine dair korkularından izler taşıdığı yine zikredilen örnekler arasındadır.

İkinci bölümü bitirirken Frazer, çalışmasının temel bakış açısı olarak okunabilecek bir özet-sonuç kısmına yer vermektedir. Burada ilkel, yabanıl insana bakış açısını ortaya koyarken, hareket ettiği ilkeyi şöyle açıklamaktadır: “Bütün olup bitenlerden sonra, bizim yabanılara olan benzerliklerimiz, onlardan ayrıldığımız taraflardan sayıca çok daha fazladır. Yüzlerce yıldır bize aktarılmakta olan bir servetin mirasçıları gibiyiz biz. Bu nedenle yabanıl çağların ve ırkların düşüncelerini gözden geçirirken onların hatalarına hakikatin peşinde koşarken yapılmış kaçınılmaz sürçmeler olarak sevecenlikle bakmak ve günün birinde bizim de gerek duyabileceğimiz hoşgörüyü göstermek akıllılık olacaktır” (s. 132).

Altın Dal'ın üçüncü bölümü, *Tanrıyı Öldürme* başlıklıdır. Bu bölüm, ilkel insanların sonsuz zaman fikrinden yoksun oluşundan hareketle, tanrılarını da kendileri gibi ölümlü olarak tasarladıkları tespitiyle başlar. Grönlandlıların, rüzgârın en güçlü tanrıyı bile öldürebileceğine inandıklarını, hatta Hristiyanlığın “ölmeyen tanrısı” ile tanıştıklarında bu tanrının “hiç mi ölmediğini” ısrarla sorduklarını ifade eder.

Çalışmada tanrının öldürülmesi, aslında daha ziyade insan-tanrının öldürülmesi bağlamında yer bulmaktadır. Zira her kabiledede, doğal düzenden, sağlıktan ve refahtan sorumlu tuttukları, kendilerine kutsallık attettikleri bir insan-tanrı bulunmaktadır. Ve bu insan-tanrı haddizatında bir insan olduğu için, yaşlanma ya da ölümcül hastalık emareleri gösterdiğinde, bu zayıflık emarelerinin tabiatdaki düzenin bozulmasına, bereketin kesilmesine, ya da kabileye çeşitli musibetlerin gelmesine neden olacağına inanılmaktaydı. Tüm bunların olmasındansa, bu insan-tanrı doğal bir ölümle kendiliğinden ölmeden, *öldürülmesinin* daha iyi olacağına inanırlardı. Hatta bazı örneklerde insan-tanrının, kendi kabilesini toplayıp onlara bir veda konuşması yapıp kendi kendisini öldürdüğü durumlar da mevcuttur (s. 134-vd.).

Son bölüm olan dördüncü bölüm, kitaba da adını veren *Altın Dal* başlığını almıştır. Burada yazar *altın dalın* ne olduğu sorusuna yanıt aramaya çalışır. Bunu da Aricia rahipleriyle ilgili anlatılan bir hikâyeden yola çıkarak yapar. Bu anlatıya göre, Aricia rahipliğine aday olan kişi, kendisinden önceki rahibi öldürmek ve altın dalı kırmak zorundaydı. Burada yazar, rahiplerin ve kutsal kralların yaşamlarını düzenleyen iki kurala dikkat çekmektedir. Bu kurallardan ilki, “kutsal kişinin ayağıyla yere dokunamayacağı” kuralıdır. Bu kurala

göre ayağı yere dokunmuş olursa kutsallığını kirletmiş olmaktadır. Çok sonraki dönemlerde dahi krallar sarayın dışında omuzlarda taşınır, sarayın içinde ise özel dokuma halılar üzerinde yürürlerdi (s. 364).

Eserde dikkat çekilen ikinci kural ise, kutsal kimsenin başının üzerinde güneşin parlamayacağı kuralı idi. Bu, kutsal kişiliğin açık havaya çıkarılması olarak görülür ve hoş karşılanmazdı. Bu korkunun nedeni ise, kutsal kabul edilen kişinin, “bir yandan toprağa ya da gökyüzüne dokununca öldürücü şiddetini her ikisinin de üzerine boşaltabileceği korkusudur. Öte yandan göksel erdemi böylece boşalmış kutsal varlığın, bu yolla halkın hatta dünyanın güvenliğinin uygun şekilde sağlanmasına bağlı doğaüstü işlevlerini gelecekte yapamaz hale gelebileceği korkusudur” (s. 375).

Altın Dal ile ilgili de yazarın getirdiği açıklama şu şekildedir. Bir öyküye göre, Nemi'deki bir tapınakta üzerinden dal koparılmayan bir ağaç yetişmektedir. Eğer bir köle, sahibinden kaçarsa ve eğer gücü yetip de o dallardan birini koparabilirse, bu girişimde başarılı olan köleye, rahiple bir tek dövüş yapma hakkı verilmektedir. Eğer köle rahibi öldürürse, Ormanlar kralı sıfatıyla onun yerine egemenlik sürebilirdi (s. 17 ve s. 439 vd.).

Frazer'in eseri, dört ana bölümü takip eden bir ek ile nihayete ermektedir. Bu ek kısım ise, “İlk Ürün Sunuları” başlığıyla, ilkel insanların bir mevsimde ilk yetiştirilen yeni ürünün kutsal bir ruhla ya da yaşamla dolu olduğuna inandıkları için, bunu bir tanrının bedeniymişçesine ayinlerde paylaştıklarını anlatır. Fakat ilerleyen dönemlerde, bu tarım ürünlerinin bir tanrı tarafından yaratılan ürünler değil de yetiştirilen ürünler olduğu inancı hâkim olmaya başladığında ise, bu ritüelin kaybolmaya başladığını nakleder.

Frazer'in çalışmasının üretildiği entelektüel şartları ve ideolojik çevreyi dikkatten uzak tutmamak kaydıyla, esere yöneltilecek genel bir bakış dahi onun çalışmasının farklı kabile ve kültürlerle dair verdiği spesifik örnekler açısından ne denli zengin ve doyurucu olduğu konusunda bir fikir vermeye yetecektir. Çalışma hem modern antropolojinin kurucu isimlerinden biri kabul edilen Frazer'in insanlığın bugün ulaştığı bilimsel-teknolojik noktanın arka planındaki devasa mirası gözler önüne sermesi açısından, hem de atalarımız olarak kabul edebileceğimiz insan gruplarının hayatlarında, kutsal, ruh, büyü, ölüm gibi kavram ve tecrübelerin neye tekabül ettiğini göstermesi açısından oldukça önemli bir yerde durmaktadır.